

KÁDÁR TAMÁS IV. Béla és V. István királyok stájer hercegi címe

The Styrian ducal title of Kings Béla IV and Stephen V.

According to the peace treaty that ended the Czech-Hungarian war in 1254, Styria came under the rule of the Árpád dynasty. However, following the peace agreement, Béla IV did not immediately assume the title of dux Stiriae to which he was legally entitled; he first used his new title only a few times in February 1255. By the end of the following year, 1256, the title appears again in his charters, but even then he used it only on a few occasions and for a few weeks. In mid-1258, Béla IV granted the Duchy of Styria to his elder son, Stephen, the heir to the throne, who immediately assumed the ducal title and, unlike his father, used it consistently and without interruption until the province was lost in the summer of 1260. Before mid-1259, the future King Stephen V had a new ducal seal engraved in his own name with the inscription *Sigillum Stephani Dei gratia regis et ducis Stirie*, which he continued to use until he ascended the throne (May 1270), even after the loss of Styria. The study examines other details and issues regarding the use of the Styrian ducal title by the two rulers.

1254 késő tavaszán vagy nyarának elején az április 3-i budai, illetve a május 1-jei pozsonyi magyar–cseh szerződés értelmében Stájerországnak a Semmering-hágótól délre elterülő – a hercegség akkori területének döntő, mintegy kilenc tizedét kitevő – része magyar uralom alá került.¹ IV. Béla király kormányzata igen gyorsan, alighanem még július dereka előtt felállt, és berendezkedett a délnémet tartomány a magyar félnek jutott részén, ami nem mellesleg I. (Szent) István 1031-es fényes katonai sikere után Magyarország első (és egyben – hosszú ideig, bő két évszadra – utolsó) békemegállapodás révén is megerősített nyugati, Lajtán túli területszerzése volt.² A magyar uralkodó a tartomány élére, annak kormányzójául régi kipróbált hívét és bizalmasát, Gutkeled nembeli Dragun fia István szlavón bánt nevezte ki, aki a Stájerország kapitánya címet felvéve lépett új tisztébe, és ottani hivatali működése végéig e titulussal irányította a hercegséget.³ István bán – a kormányzati székhelyéül választott – Graz közelében szept-

tember 10. körül már sort is kerített egy tartománygyűlésre, azonban személye és általában a magyar impérium csakhamar felettébb népszerűtlenné vált a helyi lakosság, kivált pedig a szinte kezdettől fogva II. Ottokár cseh királyra kacsingató miniszteriálisok körében.⁴

IV. Béla kissé meglepő módon sem Stájerország megszállásakor, sem pedig az azt követő legkevesebb fél év során nem vette fel uralkodói címei közé a budai és a pozsonyi békeegyezmény nyomán őt jog szerint megillető „Stájerország hercege” (*dux Stiriae*) címet. A titulus IV. Béla vonatkozásában első ízben két – legalábbis – gyanús hitelű, eredeti voltuk esetén bizonyosan 1255 folyamán készült, az év februárjára vagy márciusára datálható, a király neve alatt kelt oklevél *intitulatio*jában tűnik fel.⁵ A mondott évben kiadott további diplomáiban, csakúgy, mint a következő, 1256. esztendő csaknem

1 Köblös József – Süttő Szilárd – Szende Katalin: Magyar békeszerződések 1000–1526. Pápa 2000. 70–71.; Josef Lampel: Die Landesgrenze von 1254 und das steirische Ennstal. Ein Beitrag zur Geschichte Österreichischen Zwischenreichs. Mit 32 urkundlichen Beilagen. Archiv für österreichische Geschichte 71. (1887) 429.; Szende László: Harc a Babenberg örökségért (1246–1261). Sic Itur ad Astra 11. (1999) 2–4. sz. 279–280.; Rudolf Veronika: Közép-Európa a hosszú 13. században. Magyarország, Csehország és Ausztria hatalmi és dinasztikus kapcsolatai 1196 és 1310 között. (Arpadiana XV.) Bp. 2023. 167–169.

2 Szöcs Tibor: Damus pro memoria-oklevelek. (A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának kiadványai II. Forráskiadványok 54.) Bp. 2017. 31–32. (2. sz.); Rudolf V.: Közép-Európa i. m. 176.

3 Jakub Palko: Štefan I. Gutkeled (†1259). Banus et dux totius Sclavoniae et capitaneus Styriae. Bratislava 2024. 103–104. Stájer kapitányi (kormányzó) oklevelei: uo. 158–171.

4 Pauler Gyula: A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt. II. Bp. 1899.² 230–231.; Gerhard Pferschy: Ottokar II Přemysl, Ungarn und die Steiermark. In: Ottokar-Forschungen. Hrsg. Andreas Kusternig, Max Weltin. Jahrbuch für Landeskunde von Niederösterreich. Neue Folge 44–45. (1978–1979) 79–80.; Rudolf V.: Közép-Európa i. m. 176., 184–186.

5 HU-MNL-OL-DL 422. [Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára. Diplomatikai Levéltár], kiadása: Árpád-kori új okmánytár. Közzé teszi Wenzel Gusztáv. I–XII. Pest, Bp. 1862–1874. (a továbbiakban: ÁÚO) VII. 387., regesztája: Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. Szerk. Szentpétery Imre – Borsa Iván. Bp. 1923–1987. (a továbbiakban: RA) 1035. sz.; HU-MNL-OL-DF 200652. [Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai Fényképgyűjtemény], regesztája: RA 1036. sz. A két napi datatiót nem tartalmazó kiadvány éven belüli kelte a király három másik, ugyancsak a verőcei ispánságbeli Vaskán, illetve annak közelében 1255 elején lejegyzett oklevelének keltezése alapján valószínűsíthető (1255.) febr., vagy még inkább márc. hónap folyamára. Ld. RA 1030., 1034., 1038. sz.; Kádár Tamás: II. András (1188–[1205]–1235), IV. Béla (1214–[1235]–1270) és V. István király (1241–[1270]–1272) itineráriuma. Fons 28. (2021) 427.

egészében az uralkodó, illetve udvari kancelláriája nem szerepeltette Béla felségi címei között a „Stájerország hercege” titulust; azzal mindössze három alkalommal, egyidejűleg és egyúttal utoljára, az év legutolsó napjaiban, nevezetesen december 16-án, két valóban IV. Bélától származó és egy különben a király neve alatt kibocsátott, de minden valószínűség szerint hamis oklevélben találkozunk.⁶ Jóllehet ennek szövege sajnos csak I. Károly király közel nyolcvan évvel későbbi átírásában maradt fenn, IV. Bélának ismeretes ugyanakkor még egy 1256. december 16-án kiadott diplomája: a szóban forgó, nem mellesleg a kutatás által nem megkérdőjelezett hitelű, az esztergomi érsekség különböző korábbi kiváltságait és jogait megerősítő privilégiumlevélben, mint a fentiek alapján következik, már hiába keressük a stájer hercegi címet.⁷ Az, hogy egyazon napra keltezett királyi oklevelek *intitulatiói* számottevő különbözőséget mutatnak, természetesen korántsem szokatlan a korszak oklevelezési gyakorlatában, amit egyébként esetünkben az is magyaráz, hogy eltérő irattípusokról van szó: a stájer hercegi titulus ugyanis IV. Béla kiadványai között kizárólag *Nos*-formulával kezdődő oklevelek önmegnevezéseiben fordul elő. Ellenben egy privilegiális formában kiállított oklevél vonatkozásában azt váránk, hogy az hiánytalanul feltünteti a király összes aktuális címét, és mint láttuk, a vizsgált iratanyag esetében épp az ellenkezőjét tapasztaljuk.

A rövid, mindössze négy esztendeig tartott stájerországi magyar fennhatóságnak, illetve IV. Béla Lajtán túli – mint említettük, nem személyes – hatalomgyakorlásának a király egyik bárója, Buzád nembeli Csák tárnokmester és zalai ispán 1257. évi oklevelében is maradt emléke. Az előkelő Zala vármegyei kiküldött bíraskodása kapcsán kelt kiadványa az egyetlen olyan ismert, nem a királyi kancellárián készült kiadvány, amelyben az uralkodó „*dux Stirie*” címe is szerepel.⁸

Béla stájer hercegi címhasználatának tényét – közvetve – egy a házastársa, Mária királyné által kibocsátott oklevél is megerősíteni látszik.⁹ A csak Sigismondo Ferrari 1637. évi szövegközlése révén ismert, fájdalunkra *datatiót* szintén nem tartalmazó kiadvány *intitulatiójában* a királyné Stájerország hercegnéjeként címezi magát. A Domonkos Rend nagymesteréhez és nagykáptalanjához elöljáróihoz néhai Wildeshausen János, egykori boszniai püspök és dominikánus generális csodatételei tárgyában intézett levelet – Mária ezen címeleme, illetve az alapján, hogy az oklevélben a királyné részletesen beszámol IV. Béla és fiuk, István ifjabb király kis híján fegyveres

konfrontációba torkollott viszályáról – a szakirodalom kérdőjelesen 1260-ra datálja.¹⁰ A levél keltének *terminus ante quem*-jét, lévén a mondott év derekán, valamikor július-augusztus fordulója körül létrejött előzetes békemegállapodás szerint a magyar uralkodó lemondott Stájerország birtoklásáról, valóban 1260-ra tehetjük. Másfelől, miként azt Szentpétery Imre is megjegyezte, problémát jelent, hogy nincs tudomásunk arról, vagy legalábbis forrásainkban nem maradt egyértelmű nyoma, hogy IV. Béla és István között 1262 második fele előtt is sor került volna egy ilyen súlyú, nyílt belháborúval fenyegető konfliktusra.¹¹ Az utóbbi lehetőség, mármint hogy a magyar király és akkortájt 17-18 éves kora körül járó idősebb fia, a trónörökös között mégis kialakult egy pattanásig feszült, egészen a fegyveres összecsapás határáig sodródó-mélyülő konfrontáció az 1250-es évek utolsó harmadában, mindazonáltal talán megérdemel egy kósza gondolat kísérletet.

Felettébb képzeletgerjesztő, és 1256-1257-re irányozza a figyelmet ugyanis azon körülmény, hogy IV. Béla jelen ismereteink szerint az utóbbi év folyamán állította Erdély élére talán már régebb óta önálló kormányzásra, valamint – jobbra formális, pusztá címként létező szlavón hercegségével ellentétben – tényleges területi különhatalomra, saját „országra” áhítózó elsőszülött fiát.¹² Bár a felvetés tagadhatatlanul merész, nem tartom teljesen elképzelhetetlennek, hogy Erdély átadása István részére egy korai családi belviszály, IV. Béla és V. István hosszú, bő egy évtizedet átívelő konfliktussorozata – forrásaink által homályban hagyott – első fejezete, illetve annak következménye volt. Mária királyné kiadványát, valamint IV. Béla hasonló tárgyban – szintén a Domonkos Rendi nagygyűlésnek – írt oklevelét illetően Szentpéteryben is felmerült az 1260 előtti datálhatóság gondolata; ő a király két másik diplomája nem épp szokványos kelethelye alapján az 1256. évvel is számolt elvi lehetőségként.¹³ Amennyiben a Mária királynének tulajdonított oklevél csakugyan IV. Béla hitvesétől származik, szöveghagyományja is hiteles, illetve a kiadványban a neve után olvasható „*Styriae ducissa*” cím nem utólagos betoldás, úgy – de kizárólag ezen, igencsak kérdéses kritériumok fennállta esetén – még egy indok látszik szólni az 1258 dereka-vége előtti kelet mellett. Jelesül, hogy az ottani magyar uralom – hadjárat révén végrehajtott – helyreállítását követően, 1258 közepétől Stájerország kormányzatát István ifjabb király vette át, aki minden bizonnyal már akkor, de legkésőbb a következő év május elején beillesztette

6 HU-MNL-OL-DF 248074., közlése: Monumenta Ecclesiae Strigoniensis. Ed. Ferdinandus Knauz – Ludovicus Crescens Dedek – Gabriel Dreska et al. I–IV. Strigonium 1874–1999. (a továbbiakban: MES) I. 436–438., regesztája: RA 1122. sz.; HU-MNL-OL-DF 248136., közlése: MES I. 438., regesztája: RA 1123. sz.; HU-MNL-OL-DF 248135., kiadása: MES I. 439., regesztája: RA 1124. sz.

7 HU-MNL-OL-DF 248074., kiadása: MES I. 436–438. (436.), tartalmi kivonata: RA 1122. sz.

8 ÁÜO VII. 465–466.

9 Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. Ed. Georgius Fejér. I–XI. Buda 1829–1844. IV/3. 69., regesztája: Az Árpád-házi hercegek, hercegnők és királynék okleveleinek kritikai jegyzéke. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 45.) Szerk. Szentpétery Imre – Zsoldos Attila. Bp. 2008. 55. sz.

10 Fordítása: Árpád-kori és Anjou-kori levelek. XI–XIV. század. Sajtó alá rendezte Makkai László – Mezey László. (Nemzeti könyvtár. Leveléstár) Bp. 1960. 163–164., lehetséges keltére uo. 337: 353. jegyz.

11 Pauler Gy.: A magyar nemzet i. m. 240.; Rudolf V.: Közép-Európa i. m. 214–216.

12 Szentpétery Imre: V. István ifjabbkirálysága. Századok 50–51. (1921–1922) 78., 87.; Zsoldos Attila: Családi ügy. IV. Béla és István ifjabb király viszálya az 1260-as években. (História Könyvtár. Monográfiák 24.) Bp. 2007. 13., 139.

13 Csak kiadásból ismert oklevél: Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae. I–XVIII. Ed. Tadija Smičiklas – Marko Kostrenčić – Duje Rendić-Miočević. Zagreb 1904–1990. V. 157–158., regesztája, illetve a keltezés körüli véleményekre: RA 1236. sz. Magam a keltezési hely (apud Albam curiam; in Alba curia, illetve apud nostram curiam) hasonlóságát messze nem tartom elegendő érveknek 1256 mellett.

viselt címei sorába a stájer hercegi titulust.¹⁴ Mária királyné – emberi számítás szerint – kevéssel ezt követően letette a tartomány hercegnéi címét, azaz 1259-ben, főként pedig 1260 folyamán aligha kelhetett a dominikánus rend előjáróinak küldött levele. IV. Béla vélhetően ugyanekkor, az ifjabb király Stájerország élére állítása körüli időben hagyta el végleg titulusi sorából a *dux Stiriae* címet.¹⁵

V. István ifjabb király – atyjával ellentétben – alkalmasint a stájer herceggé váló, 1258 derekán (júniusban?) történt kinevezésétől kezdődően, a tartományról való hivatalos magyar lemondásig (1260 késő nyara) megszakitás nélkül és következetesen, valamennyi a mondott időszakban kibocsátott (és fennmaradt) oklevelében használta a Stájerország hercege titulust.¹⁶ István első ízben egy 1259-ben, napi kelet nélkül kiállított, atyja által ugyanazon év május 17-én átírt és megerősített adománylevelében tünteti fel a stájer hercegségét a címe között.¹⁷ A két uralkodó, illetőleg a kancelláriájuk által a hercegi titulus tekintetében követett, feltűnően eltérő gyakorlat oka minden bizonnyal abban keresendő, hogy míg – a magyar királyi koronához képest – Stájerországot és annak hercegi trónját Béla és kormányzata értelemszerűen jóval csekélyebb jelentőségűnek tartotta, a Stájer Hercegség egy volt téres és gazdag országa, tartományai sorában, addig Istvánnak az a legalábbis látszólag önálló, szuverén politizálás és uralkodás lehetőségét, illetve terepét jelentette.¹⁸ Hogy Stájerország mint az idő szerint, 1260 közepéig egyetlen „saját” tartománya birtoklását a maga nézőpontjából V. István mennyire fontosnak látta, elég világosan mutatja, hogy vélhetően már stájer hercegi működése kezdetén, de legkésőbb egy éven belül, 1259 májusában az előoldalon „István, Isten kegyelméből király és Stájerország hercege” (*Sigillum Stephani Dei gratia regis et ducis Stirie*) körirattal új – stájer hercegi – kettőspeccétet

vésztett magának, amely minimális változtatásokkal a Lajtán túli területek elvesztése után, erdélyi hercegsége időszakában és a Magyar Királyság 1262-es felosztása, az ifjabb királyi intézmény tényleges formát öltését követően is, egészen 1270 májusi egyeduralomra jutásáig kizárólagos használatban maradt az oklevelei hitelesítésére.¹⁹ István ezen, második hercegi *sigillum*a a korszakban kivált kedvelt és gyakori lovaspeccetek közül való.²⁰ A 83 milliméter átmérőjű, kör alakú, igényesen kidolgozott felségpeccét előoldalán trónuson ülő, felső combján nyugtatott jobbában lilomokkal díszített jogart, bal kezében a váll magasságáig emelt, keresztes országalmát tartó, nyitott, szintén lilomos koronás uralkodóalakot látunk. A hátlaapon a heraldikai jobb oldal irányában vágató hadiló, nyergében csöbörsisakot viselő, menetirányba néző fegyveres (páncélos?) lovag figurája rajzolódik ki. Jobbjával, a ló nyaka felett, ugró párduc képével díszített zászlós lándzsát szegez előre, baljában közepes méretű, hegyes háromszög alakú, ugyancsak a heraldikai jobb oldal irányában hátsó lábain ágaskodó párduccal, Stájerország címerállatával dekorált pajzsot tart.²¹ A peccét hátoldalának ugyancsak gyöngy-sorok által keretezett körirata: „IV. Bélának, Magyarország felséges királyának elsőszülöttjé(é)” (*primogeniti Bele quarti illustris regis Hungaria[e]*).

Stájer hercegsége éveiből V. Istvánnak 15 kiadványáról tudunk, ezek harmada ottani birtokügyek és kiváltságok kapcsán kelt.²² Az ifjabb király utoljára egy napi keltezés nem tartalmazó, de bizvást 1260 első felére, esetleg legkésőbb július vége tájékára datálható oklevelében viseli a stájer hercegi titulust, amelyet nem sokkal később, még az év vége előtt a hivatalos önmegnevezései között már 1257–1258 folyamán is előforduló „erdélyi herceg” (*dux Transsilvanus*) cím váltott fel.²³

14 Rudolf V.: Közép-Európa i. m. 187–190.; 1259: Hazai okmánytár. Kiad. Nagy Imre – Páur Iván – Ráth Károly – Véghely Dezső. I–VIII. Győr–Bp. 1865–1891. II. 5–6.

15 Utoljára említett 1256. dec. 16-i oklevelében szerepel stájer hercegi címe (RA 1123. sz.).

16 RA II/1. 1754–1767. számok. Tudomásom szerint IV. Béla oklevelei között csupán egy olyan – tartalmi átírásban fennmaradt – kiadvány akad, amelyben a király stájer hercegi címmel nevezi meg a trónörökösöt (1259. okt. 17.: DL 87 978., közlése: C. Tóth Norbert: Kiadatlan Árpádkori király oklevelek a Zsigmondkori Oklevéltárban. Századok 140. [2006] 471.)

17 RA II/1. 1754. sz. Érdemes megjegyeznünk, és talán összefüggésben áll István csak 1259 elejétől adatolható stájer hercegi címhasználatával, hogy Gutkeled nembeli István szlavón bán 1258-ban egy esetben még szerepel stájerországi kapitányként (*Palko, J.*: Štefan I. i. m. 168–169.).

18 IV. Béla teljes uralkodói titulúrájában 1235/1237 és 1268/1269 között – a Stájer Hercegség nélkül – nyolc ország szerepelt (Magyarország, Dalmácia, Horvátország, Ráma, Szerbia, Halics, Lodóméria, Kunország), amelyek élete legutolsó éveiben a Bulgária királya címmel egészültek ki. V. István 1258 táján kibontakozó határozott hatalmi ambícióira: *Zsoldos A.*: Csáládi ügy i. m. 16–18.

19 Takács Imre: Az Árpád-házi királyok peccétjei. (Corpus Sigillorum Hungariae Mediaevalis 1.) Bp. 2012. 127–128.

20 V. István 1257–1258-ban egy másik peccétnyomót használt, alighanem ez volt első, erdélyi hercegi typariuma, amelynek csupán egy, sajnos igen töredékes és többek között pont a peremén, így a köriratában teljesen hiányos lenyomatát ismerjük: 1257. évi oklevelén függ (HU-MNL-OL-DL 42.; Takács I.: Az Árpád-házi i. m. 128.).

21 HU-MNL-OL-DL 312.; HU-MNL-OL-DF 286536.; Takács I.: Az Árpád-házi i. m. 127.

22 RA 1754–1767. sz.

23 ÁÚO II. 323., regesztája: RA 1767. sz.; Szentpétery I.: V. István i. m. 81., 87.